

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Francofobie, francofilie, Francophonie: de meerstemmigheid van de literatuur van de zestiende- eeuwse Nederlanden

Haar, A.D.M. van de

Citation

Haar, A. D. M. van de. (2023). Francofobie, francofilie, Francophonie: de meerstemmigheid van de literatuur van de zestiende-eeuwse Nederlanden. *Queeste*, 30(1), 60-74. doi:10.5117/QUE2023.1.004.HAAR

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY 4.0 license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4246151>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Francofobie, francofilie, Francophonie

De meerstemmigheid van de literatuur van de zestiende-eeuwse Nederlanden

Alisa van de Haar

Universiteit Leiden

a.d.m.van.de.haar@hum.leidenuniv.nl

Abstract

The sixteenth-century effort to strengthen and improve the Dutch language has long been considered in terms of francophobia: by rejecting French influence, such as loanwords, the Dutch language could emancipate itself. This article explores to what extent the postcolonial notion of Francophonie, used to describe the imposition of the French language in a colonial context, can improve our understanding of the ambivalent sixteenth-century attitude towards the French tongue by native speakers of Dutch. This re-examination of early modern sources on the relation between French and Dutch, mainly the 1584 *Twe-spraack*, leads to a re-evaluation of the presence of francophobia. Not only is a direct connection between the rejection of French and the support of the Dutch language absent, but, moreover, cases of francophilia can even be attested.

Keywords: Francophobia, Francophonie, francophilia, loanwords; *Twe-spraack*, Dirck Volckertszoon Coornhert, Hendrik Laurenszoon Spiegel

In 1584 werd de eerste grammatica van het Nederlandse uitgegeven onder de titel *Twe-spraack vande Nederduytsche Letterkunst*.¹ Zoals de titel suggereert, is de tekst in de vorm van een *twe-spraack* of dialoog gegoten. Een van de deelnemers aan dit gesprek is een schoolmeester die lessen verzorgt in de Franse taal.² Het is geen toeval dat deze eerste gedrukte reflecties op de

¹ *Twe-spraack* 1584.

² Dibbets 1985, 15.

grammaticaregels van het Nederlands nu juist in de mond worden gelegd van een specialist van het Frans. De eerste grammatica's van het Frans waren decennia eerder al verschenen en vormden een belangrijk model voor de discussies over het Nederlands.³ Bovendien stond de Nederlandse taal zelf onder belangrijke invloed van het prestigieuze Frans, dat in deze periode natuurlijk de tweede volkstaal van de Nederlanden was. Om deze diverse redenen is de literatuur die in de middeleeuwen en vroegmoderne periode in de Nederlanden werd geproduceerd bij uitstek meertalig.

In de afgelopen decennia hebben neerlandici en romanisten steeds nauwer samengewerkt om die meertalige literaire realiteit recht te doen.⁴ Door het belangrijke voorwerk van onderzoekers als Frits van Oostrom, die aandacht hebben gevraagd voor de historische context waarin literaire teksten zijn geproduceerd, wordt er de laatste jaren niet alleen meer gekeken naar de Nederlandstalige letterkunde, maar naar de letterkunde van de Nederlanden, in verschillende talen dus. Reeds in zijn eerste monografie, *Het woord van eer* (1987), was het zijn streven om te 'experimenteren met een benaderingswijze die literatuur- en geschiedwetenschap poogt te verenigen'.⁵ Hierbij was een belangrijke rol weggelegd voor de inbedding van het literaire veld in de historische taalsituatie. In de Lage Landen werd een geheel aan teksten geproduceerd en gelezen dat fundamenteel meertalig was en in nauwe wisselwerking stond met andere culturele knooppunten.

Door de letterkunde van de zestiende-eeuwse Nederlanden te bekijken vanuit meertalig perspectief wordt deze meerstemmiger: deze aanpak maakt ruimte voor de stemmen die zich in alle talen van de Nederlanden hebben geuit. Daarmee vallen de Nederlandstalige stemmen niet weg, maar kunnen ze juist beter gecontextualiseerd en dus begrepen worden. Dit artikel richt zich op een specifieke casus om dit principe te illustreren, namelijk de verhouding tegen opzichte van de Franse taal in de zestiende-eeuwse Nederlanden. Lang is die verhouding, met name in navolging van Lode van den Branden, gezien in termen van francofobie, gedefinieerd als een algemene angst voor en afkeer van de Franse taal.⁶ Het Nederlands had in de loop der tijd veel leenwoorden van de Franse prestigetaal overgenomen, en rond het midden van de zestiende eeuw begonnen enkele stemmen zich tegen deze Franse invloeden te keren.

Die stemmen hebben in het onderzoek van neerlandici veel aandacht gekregen, omdat de beweging richting het uitbannen van Franse leenwoorden

3 Dibbets 1984.

4 Zie de balans die is opgemaakt in Schoenaers & Van de Haar 2021.

5 Van Oostrom 1996, 7.

6 Van den Branden 1967. Zie ook Brink 1989.

werd gezien als een concreet onderdeel van de emancipatie van het Nederlands ten opzichte van het Frans en het Latijn.⁷ Aan deze vermeende emancipatie is in het kader van de speurtocht naar de wortels van een soort proto-Nederlands nationalisme veel aandacht besteed. Hierdoor ontstond het beeld van een sterke en brede anti-Franse en daarmee pro-Nederlandse beweging. Er is in de literatuur zelfs gesproken van een ‘obsessie met puurheid’ en een ‘anti-Franse kruistocht in de taal’.⁸

Als we de stemmen die zich kritisch uitten tegenover leenwoorden nu in hun bredere context plaatsen, en hierbij niet de bril van neerlandicus maar van romanist opzetten, ontstaat er echter een complexer beeld dat zich niet alleen maar tegen het Frans richt. Hiertoe wordt eerst aandacht besteed aan de meertalige context, die zal worden getoetst aan het begrip Francophonie, dat de laatste jaren een belangrijke plaats is gaan innemen in de postkoloniale romanistiek. Een essentieel element van dit begrip is het idee dat de Franse taal van bovenaf is opgelegd aan een anderstalige bevolking. Enkele sleutelbijdragen aan de zestiende-eeuwse discussie rond Franse leenwoorden zullen tegen het licht worden gehouden om na te gaan in hoeverre hier inderdaad sprake is van francofobie, en of het begrip Francophonie onze kijk op deze discussies kan vergroten.

Prekoloniale Francophonie ?

De *Twe-spraak* vraagt, direct vanaf de eerste zinnen van de dialoog, aandacht voor de Franse invloeden op het Nederlandse lexicon:

Bon jours Neef.

G. ghoeden dagh *Cozyn*.

R. ey ziet hoe fyn slaat onze tong *disoord*.

G. elck verduitscht en verduistert anders wóórd.

R. wats dat te zeggen?

G. als ick voor *bon jours* ghoeden dagh zeg, is dat niet verduitscht, en voor Neef *Cozyn* is immers verduistert: want Neef een eighen Duits wóórd is, en *Cozyn* een Fransóys basterd.

(*Twe-spraak*, fol. 1r)

7 Zie bijvoorbeeld: Frijhoff 2010, 7.

8 ‘the Dutch discourse about vernacular from about 1550 onwards [...] was dominated by the obsession of purity for what concerns the vocabulary of the language’, ‘anti-French crusade in language’. Prandoni 2014, 188, 191.

Zoals dit citaat middels een woordspel probeert duidelijk te maken is het belangrijk om, waar mogelijk, Nederlandse termen te gebruiken. Door Franse leenwoorden te gebruiken in gevallen waar ook een Nederlands equivalent voorhanden is, wordt de taal niet voldoende ‘verduitscht’ en daardoor ‘verduistert’. In het voorwoord bij de *Twe-spraack* geeft de bekende filosoof Dirk Volkertszoon Coornhert een verklaring voor de aanwezigheid van zoveel Franse leenwoorden in het Nederlands:

[O]nzer voorouderen Nederlandsche tale [is] door vreemde Heren ende vreemdtongighe landvooghden [begraven] geweest met invoeringhe eens bastaards tale. Deze heeft tot noch toe als een slavonische Ismael den meester ghemaackt ende t’huis inne ghehad.

(*Twe-spraack*, sig. A6r-v)

De Nederlandse taal heeft, aldus Coornhert, te lijden gehad onder de overheersende aanwezigheid van een andere taal, gesproken door de besturende klasse.

Inderdaad is het zo dat veel Nederlandstalige gebieden door de eeuwen heen geregeerd zijn door een Franstalige elite. Zoals Van Oostrom al schreef: ‘De middeleeuwse hofcultuur was internationaal en polyglot; daarbinnen gaf het Frans ook in de late veertiende eeuw de toon aan’.⁹ Tot 1529 behoorde een groot deel van het graafschap Vlaanderen, dat zelf merendeels Nederlandstalig was, toe aan de Franse kroon. Het hertogdom Brabant bevatte een Nederlandstalig en een Franstalig deel. In de veertiende eeuw vielen Holland en later ook Zeeland onder het bewind van het Franssprekende huis Avesnes.¹⁰ De centrale politieke positie van het Frans in de Nederlanden werd nog verder versterkt door de uitbreiding van het grondgebied van de Franssprekende Bourgondiërs. Rond het midden van de zestiende eeuw regeerde de Habsburgse nazaat van de Bourgondische hertogen, Karel de Vijfde, over Holland, Zeeland, Brabant, Limburg, Henegouwen, Luxemburg, Namur, Doornik en het Doornikse, Friesland, Neder- en Oversticht, Groningen en Ommelanden, Drenthe en Gelre. Daarmee behoorden alle zeventien provinciën tot de Bourgondische Kreits, en vielen ze zo onder bewind van een Franssprekende heerser.¹¹ De sterke claim van Coornhert dat de Nederlanden geregeerd werden door *vreemdtongighe landvooghden* is dus waar in die zin dat vrijwel alle regio’s waar het Nederlands de moedertaal was op enig

9 Van Oostrom 1996, 18.

10 De Boer, Cordfunke, & Sarfatij 2000; Van Camp 2011.

11 Blockmans 2006, 72-74; Stein 2017, 7-14, 35-52.

moment zijn onderworpen aan heersers die het Frans als communicatietaal gebruikten, en zeker niet altijd het Nederlands machtig waren.

Coornherts negatieve relaas over het van bovenaf opgelegde Frans is door neerlandici terecht in termen van francofobie bestudeerd en beschreven. Vanuit het perspectief van een romanist lijkt hier echter meer aan de hand te zijn, en dient een andere term zich aan, namelijk die van 'Francophonie'. Dit begrip is aan het einde van de negentiende eeuw gemunt door een Franse geograaf, Onésime Reclus, die zich specialiseerde in de Franse koloniën. Hij zette de term in om te verwijzen naar het geheel van regio's, landen en personen die de Franse taal gebruiken.¹² Daarbij speelt op de achtergrond nadrukkelijk een zeker beschavingsideaal door middel van deze Westerse taal mee, waardoor het begrip vanaf het eerste begin een koloniale connotatie meekreeg.

Het begrip 'francophonie' wordt nog altijd op meerdere manieren gedefinieerd en ingezet, waarbij er over het algemeen onderscheid wordt gemaakt tussen 'francophonie' met kleine letter f, en 'Francophonie' met hoofdletter. De eerste term wordt vaak gebruikt om te verwijzen naar het geheel van sprekers van het Frans. De term Francophonie met hoofdletter F verwijst in enge zin naar het geheel aan landen die lid zijn van de *Organisation internationale de la Francophonie*. Deze organisatie, opgericht in 1970, heeft tot doelstelling landen waar het Frans een officiële of anderszins belangrijke status heeft met elkaar te verbinden. De term Francophonie is echter politiek beladen, aangezien dit wereldwijde talige netwerk het directe resultaat is van het Franse imperialisme en koloniale regime.¹³ In vrijwel alle gevallen is het Frans van bovenaf opgelegd vanuit een beschavingsideaal, waardoor het begrip Francophonie een bittere koloniale nasmaak heeft. In meer brede zin kan de term Francophonie dus ook worden gezien als het proces en het resultaat van het opleggen van de Franse taal aan een anderstalige autochtone bevolking.

Zonder de harde historische werkelijkheid te ondermijnen is het zinvol om de vraag te stellen of en in hoeverre het begrip Francophonie ook als handvat kan dienen om prekoloniale gevallen te onderzoeken waarin de Franse taal door een regerende elite is opgelegd aan een anderstalige bevolking. In dit artikel wordt deze vraag in het bijzonder voor de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden behandeld. Ad Putter en Keith Busby hebben eerder, in de door hen geredigeerde bundel *Medieval Multilingualism* (2010), geobserveerd dat de door de Franse koloniale overheersing veroorzaakte

¹² Reclus 1886, 422; Farandijns 2004.

¹³ Wolton 2004; Traisnel 2015; Erfurt 2018.

Francophonie overeenkomsten lijkt te vertonen met middeleeuwse situaties waarin het Frans een rol speelde binnen Europa:¹⁴

[M]any of the issues central to the study of the Maghreb and Francophone Africa in general are also at the heart of scholarship on multilingual medieval Britain, France, the Low Countries, Italy, and the Levant: the imposition of one culture and language on another and the resulting tensions and clashes; the usurpation of cultural and political authority; suppression or integration of the colonized culture, religion, mythology, and history; the governance of a diaspora; and, of course, competing and coexisting vernaculars.

(Putter & Busby 2010, 12)

Veel van deze aspecten zijn inderdaad ook relevant voor de geschiedenis van de Lage Landen. Door het begrip Francophonie te plaatsen naast dat van francofobie zien we een complexer beeld ontstaan: als resultaat van de Francophonie spelen anti-Franse sentimenten een rol onder een deel van de bevolking, maar er wordt ook genuanceerder naar de taal gekeken.

Een eerste aspect van Francophonie dat wordt genoemd door Putter en Busby is het opleggen van een cultuur en een taal en de daaruit voortkomende spanningen. Hoewel de Franstalige cultuur niet strikt genomen werd opgelegd aan de gehele Nederlanden, werd deze wel enorm geprivilegieerd via een sterk op het Frans gericht mecenaat dat van de verschillende hoven uitging. De bloeiende Franstalige literaire cultuur aan het hof van de Bourgondiërs is hier een belangrijk voorbeeld van.¹⁵ De Franse taal werd, zeker in de late middeleeuwen, als hoftaal gebruikt en in die zin opgelegd als communicatiemedium.

Er zijn verschillende verhalen over de Nederlandstalige bevolking die opgestaan zou zijn tegen hun *vreemdtongighe* overheersers, in Coornherts woorden, juist vanwege spanningen omtrent de taalkeuze. Een voorbeeld hiervan is het Groot Privilege dat Maria van Bourgondië in 1477 tekende om haar wankele gezag te herstellen. Een van de bepalingen betrof de taal van officiële decreten, die volgens het privilege voortaan gecommuniceerd moesten worden in de taal die werd gesproken in de regio waar het decreet van toepassing was. Dit Privilege is lang gezien als een belangrijk symbolisch moment voor de taalverhoudingen tussen de regerende partij en de Nederlandstalige bevolking. Hierbij dient wel aangemerkt te worden

¹⁴ Zie ook Ailes & Putter 2014.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld Sleiderink 2010 en Demets 2021.

dat Wim Blockmans en Marc Boone er al op wezen dat de bepaling over taal slechts een zeer marginaal punt uit het Privilege betreft.¹⁶ Bovendien gaat het hier zeker niet alleen om een strijd tussen het Nederlands en het Frans, maar vooral ook om een concurrentie tussen Nederlandse dialecten onderling. Remco Sleiderink heeft verder aangetoond hoe politieke conflicten tussen de Nederlandstalige bevolking en Franstalige heersers uiting vonden in het taalverschil. Zo vermeldt hij een anekdote volgens welke rond de Guldensporenslag van 1302 de leus gebruikt zou zijn: *wat Walsch es, valsch es: slaet al doot*.¹⁷ Opmerkingen als die van Coornhert wijzen erop dat bijna drie eeuwen later in ieder geval onder een deel van de bevolking nog altijd het gevoel van een opgelegde vreemde taal heerste, die een voorbode lijkt te zijn van de onderdrukkende connotatie van het moderne begrip Francophonie.

Een tweede element van de definitie van Putter en Busby dat weerklinkt in de geschiedenis van de Nederlanden is dat van naast elkaar bestaande en concurrerende volkstalen. Het Frans, als hoftaal, was belangrijk geworden voor wie wilde stijgen op de sociale ladder. Zo stelde de dertiende-eeuwse dichter Adenet Le Roi, werkzaam aan het Brabantse hof, al: *tout li grant seignor li conte et li marchis / Avoient entour aus gent françoise tousdis / Pour aprendre françois lor filles et lor fils*.¹⁸ De belangrijke positie die de taal daarnaast innam als medium voor interregionale communicatie zorgde ervoor dat de invloed van het Frans tot ver buiten het hof reikte en concurreerde met de verschillende Nederlandse dialecten.

Deze situatie duurde ook in de zestiende eeuw nog voort. Eduard Mellema, een Franse schoolmeester uit Friesland, beweerde, natuurlijk ook om zijn Franse lessen te promoten, dat de taal werd gebruikt *és marchés, és foires, és Cours, les paysans en assez grand nombre, les Citoyens & les Marchands pour la plus part, les Gentils hommes : brief, les Parlements & Secretairies, le Clergé avec les Estudiens*.¹⁹ Hij constateerde hiermee dat het Frans een rol speelde in een handelscontext en aan het hof, en ook werd gebruikt door welgestelde boeren, de gegoede burgerij, in de hogere bestuurskringen, en in religieuze en geleerde omgevingen. Er was dus zeker een competitie tussen het Frans en het Nederlands in regio's waar het Nederlands als moedertaal werd gesproken. Bepaalde elementen van Francophonie, een opgelegde Franse taal, zijn dus zeker aanwijsbaar in de middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden.

¹⁶ Blockmans 1985, 486, 492; Boone 2009, 31-33.

¹⁷ Sleiderink 2010, 143.

¹⁸ 'alle grote heren, graven, en markiezen / hadden Franse mensen om zich heen / om Frans te leren aan hun dochters en zoons'. Schmitz 2011, 61.

¹⁹ Mellema 1591, sig. A4r.

Meertalig patriottisme

Als de historische taalsituatie echter diepgaander bestudeerd wordt blijken zowel het begrip francofobie als het begrip Francophonie slechts gedeeltelijk van toepassing te zijn op de situatie in de Lage Landen. Allereerst is er een belangrijk verschil met de Francophonie zoals die is opgelegd in de gebieden die onder Franse koloniale overheersing kwamen te staan. In de Nederlanden werd het Frans namelijk niet alleen van bovenaf opgelegd, zoals later in Afrika of de Caraïben het geval was. Het Frans was ook al een lokale taal voordat deze door onder andere de Bourgondiërs werd afgedwongen. Het begrip Francophonie impliceert het opleggen van het Frans als vreemde taal aan een lokale bevolking die deze niet spreekt, maar in het hele zuidelijke deel van de Nederlanden had het Frans de status van moedertaal, en in het noordelijke deel die van buurtaal. Gedurende de gehele middeleeuwen en daarna was de regio gekenmerkt door haar complexe meertalige karakter. Deze talige complexiteit heeft ook invloed op het eerder geschetste beeld van een eenduidige francofobie.

Toen de zeventien provinciën verenigd werden onder de Bourgondiërs en Habsburgers vormden ze één meertalig geheel, met Nederlandstalige en Franstalige regio's. Als we vanuit dit meertalige perspectief kijken naar de 'emancipatie' van de volkstaal, ligt dat complexer dan het idee dat francofobe sentimenten automatisch pro-Nederlands en daarmee protonationalistisch zijn. Het steunen van de volkstaal van de Nederlanden hield namelijk zowel het steunen van het Nederlands in, als het steunen van het Frans. Als we het zestiende-eeuwse bronmateriaal over de taaldiscussies vanuit dit perspectief onder de loep nemen, zien we dat er inderdaad niet alleen anti-Franse en pro-Nederlandse bewegingen waren. Ook het Frans werd door sommigen ondersteund als volkstaal van de Nederlanden.

Logischerwijs vinden we lofzangen aan het adres van de Franse volkstaal terug in de Franstalige delen van de Nederlanden. Zo beschreef de Dowaaïse vertaler Paul Du Mont zijn moedertaal als *l'une des plus communes & des plus exquis, entre les vulgaires de nostre Europe chrestienne*.²⁰ Niet alleen prijst hij zijn moedertaal, ook looft hij andere auteurs die het Frans als volwaardige taal opbouwden. Zo eert hij Jacques Amyot, die dat net als hijzelf deed door middel van vertalingen in de Franse volkstaal, als een *pere restaurateur de la naïfve rondeur de la langue française de nostre temps*. Ook

20 Du Mont 1596, 3. Over Du Mont, zie Sauvage 2007.

noemt hij de geschriften van Pierre Boaistuau en Claude Seissel die erin slagen te *remettre la langue françoise en honneur*.²¹

De Franse volkstaal werd echter niet alleen ondersteund in de Franstalige delen van de Lage Landen. Ook in de Nederlandstalige gebieden zijn lofzangen terug te vinden, al zijn ze een stuk zeldzamer. Iemand als de eerdergenoemde Eduard Mellema geeft in een van zijn schoolboeken een sprekend voorbeeld:

la tresnoble & tresparfaite langue françoise, laquelle di-je apres les trois susdictes (maugré que m'en sçaura l'Italienne :) regne & s'vse pour la plus commune, la plus facile, voire la plus accomplie de toutes autres en la Chrestienté, laquelle a grande affinité avec la Grecque, mais surtout avec la Latine.

(Mellema 1591, sigs. A3v-A4r)

In de zestiende-eeuwse discussies over de volkstaal koos Mellema dus niet de kant van het Nederlands, maar van het Frans, waarbij natuurlijk wel de kanttekening geplaatst moet worden dat dit de taal was waarmee hij zijn brood verdiende. Niet alle Franse schoolmeesters maakten dezelfde keuze; het bekende hoofd van een Franse meisjesschool te Antwerpen en later Haarlem, Peeter Heyns, steunde juist het Nederlands.²² Mellema laat verder zien dat hij de zestiende-eeuwse discussies rond de Franse taal nauwgezet heeft gevolgd. De verwijzing naar het Grieks toont aan dat hij op de hoogte is van de hypothese van Henri II Etienne en anderen over een mogelijke verwantschap tussen het Frans en de Helleense taal.²³ Naast francofobie was er ook zeker francofilie zichtbaar in de vroegmoderne Nederlanden, dat wil zeggen dat er stemmen waren die zich actief positief uitspraken over het Frans.²⁴

Naast pro-Nederlandse waren er dus ook pro-Franse sentimenten terug te vinden in de zestiende-eeuwse taalijver. Daarnaast zijn pogingen om het Nederlands te ondersteunen lang niet altijd tegen het Frans gericht: de Franse volkstaal, waar al meer over gepubliceerd was in de vorm van grammatica's, spellingstraktaten en woordenboeken, vormde in veel gevallen

21 Du Mont 1581, sig. E6v. Zie ook Sauvage 2007.

22 Van de Haar 2019, 149-156.

23 In zijn *Traicte de la conformité du langage François avec le Grec* (1565) wees Estienne op overeenkomsten tussen het Frans en het Grieks, en suggereerde hij een invloed van het Grieks op de volkstaal. Ook de filosoof Jean Bodin en de humanist Joachim Périon mengden zich in de discussie. Zie Schmitt 1979; Cohen 2005, 31.

24 Voor de term francofilie, zie Frijhoff 2006, 254.

juist een voorbeeld voor wie de Nederlandse taal wilde versterken. Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van de leenwoordenkwestie, die ingewikkelder lag dan lang is gedacht.

Allereerst waren er niet alleen tegenstanders, maar ook voorstanders van het gebruik van leenwoorden om het vocabulaire van de volkstaal te verrijken, maar hun aandeel aan de discussie is nauwelijks bestudeerd. Een voorbeeld hiervan is Jan Gymnick, de uitgever van een Nederlandse vertaling van Livius uit 1541, die in het voorwoord de Romeinen prijst om hun leenwoorden uit het Grieks en wijst op de voordelen van het overnemen van termen uit andere talen.²⁵ Bovendien blijkt een groot deel van de bronnen die zijn opgevoerd als puristisch en anti-Frans bij nauwkeurige lezing een stuk genuanceerder te zijn. Een overmatig gebruik van leenwoorden werd door vele deelnemers aan deze discussie als problematisch gezien, niet omdat ze van Franse oorsprong waren, maar omdat ze ervoor zorgden dat teksten onduidelijk werden.²⁶

Zelfs Coornhert zelf, de auteur van het relaas over het verbasteren van de Nederlandse taal door de aanwezigheid van Franstalige landvoogden, blijkt er in andere teksten een genuanceerdere mening en praktijk op na te houden. In het voorwoord van zijn vertaling van de *Officia* van Cicero roept Coornhert op tot het *affschuymen, wtmonsteren ende wech bannen vande Latijnsche, walsche ende vreemde woorden*.²⁷ Twee pagina's verderop moet hij echter tot de conclusie komen dat niet alle Latijnse en Franse (*walsche*) leenwoorden verbannen kunnen worden, aangezien er niet altijd een goed Nederlands alternatief voorhanden is:

woorden [...] als nature, conscientie, glorie ende dier gelijcken diemen
qualijc alsoo verduytschen can datse recht verstaen souden werden: maer
salmen dan om dese leemten te verschoonen de gesonde leden ooc mede
noch verleemden?
(Coornhert 1561, fol. *7r)

Coornhert concludeert hier dat leenwoorden in bepaalde gevallen nodig zijn om lacunes in de Nederlandse taal op te vullen. De ontleningen waar hij zich voornamelijk tegen richt zijn overbodige neologismen, waar al een bestaand Nederlands equivalent voor handen is. Hij richt zich dus niet tegen Franse invloeden in het algemeen, maar accepteert deze waar ze een bestaand probleem oplossen.

²⁵ Livius 1541, fol. *2r. Van de Haar 2019, 261-262.

²⁶ Van de Haar 2019.

²⁷ Coornhert 1561, fol. *6r.

Daarnaast is in het geschreven werk van Coornhert zelf te zien dat hij leenwoorden in bepaalde contexten zeker niet schuwt. In zijn Cicero-vertaling prees hij nog het werk van Jan van den Werve, die een woordenboek maakte dat moedertaalsprekers van het Nederlands moest helpen bij het interpreteren van leenwoorden die in juridische milieus veelvuldig werden gebruikt.²⁸ Toen hij zelf echter een traktaat opstelde over het straffen van misdadigers, de *Boeven-tucht* (1587), vermeed hij het gebruik van leenwoorden niet: zo gebruikt hij termen als *Justitien*, *Patronen* en *executeren*.²⁹

Ook rond de *Twe-spraak* zelf ligt de leenwoordenkwestie genuanceerder dan het op het eerste gezicht lijkt. Deze eerste gedrukte grammatica van het Nederlands is emblematisch geworden voor de vermeende afwijzing van het Frans door verdedigers van het Nederlands. Maar ook in dit geval blijkt dat het ondersteunen van de Nederlandse taal niet per se gelijkstaat aan het afwijzen van het Frans. Zo staat de *Twe-spraak* in het geheel niet negatief tegen het doceren van de Franse taal aan kinderen. Een van de gespreksdeelnemers van de dialoog is immers ook een docent in de Franse taal. Wat wel wordt benadrukt is dat het belangrijk is om kinderen eerst een stevige basis in hun Nederlandse moedertaal te bieden, alvorens lessen in een tweede taal te geven, om zo verwarring te voorkomen: *als die ghezint was myn Neefken by u te besteden om Francoys te leren, dat ick hem best eerst ghoeud Duits by u leren dede*.³⁰ Het doel is niet het uitbannen van het Frans vanuit een gevoel van francofobie, maar het bewaken van de kwaliteit van beide lokale volkstalen – zowel het Nederlands als het Frans. Door de jongen in kwestie eerst het Nederlands goed eigen te laten maken, kan hij daarna de nuttige Franse taal leren zonder zijn moedertaal aan te tasten.

De vermoedelijke auteur van de *Twe-spraak*, Hendrik Laurenszoon Spiegel, drukte de wens om zowel het Nederlands als het Frans te versterken, ook uit in een lofdicht dat hij schreef voor de eerder genoemde Franse schoolmeester Peeter Heyns.³¹ In een ode in een schoolboekje van Heyns beschreef Spieghel de activiteiten van de docent: *Der besten beste Schat, te tuchten, en leeraren. / Goed duyts en goed Fransois, als dubbel Soudenier*.³² Spieghel prijst schoolmeester Heyns hier om zijn inzet voor zowel goed Nederlands, als goed Frans. Daarmee kan hij als een dubbelsoldaat de twee volkstalen van zijn vaderland ondersteunen.

²⁸ Van den Werve 1553; Coornhert 1561, fol *7v.

²⁹ Coornhert 1985, 90–92; Van de Haar 2019, 61.

³⁰ *Twe-spraak* 1584, 6.

³¹ Over het auteurschap van de *Twe-spraak*, zie Dibbets 1985, 23–26, 29–30.

³² Heyns 1605, fol. A3r.

Door de complexe meertalige situatie in de zestiende-eeuwse Nederlanden spelen de begrippen francofobie, Francophonie en francofilie allen een rol, zij het soms in gematigder vorm dan lang gedacht. Echte francofobie lijkt, bij nadere inspectie, een stuk zeldzamer te zijn dan vaak is beweerd. Zelfs Coornhert en Spieghel, die een centrale rol speelden in de totstandkoming van de *Twe-spraak*, blijken bij herlezing toch wel genuanceerder en pragmatischer te staan tegenover het Frans en woorden die uit deze taal zijn geleend. Francofilie is in de Nederlandstalige regio's een marginaal fenomeen, maar het is wel aanwezig. Ook het begrip Francophonie is slechts ten dele van toepassing op de Lage Landen bij de zee. Hoewel het Frans deels wel is opgelegd door de Franstalige heersers en de Franstalige cultuur enorm is gepromoot en gesteund, kwam de invloed van het Frans niet alleen van boven. Er is niet alleen een verticale, top-down beweging gaande, maar ook een horizontale beweging, van twee buurtalen die allebei lokale volkstalen van de Nederlanden waren. Deze tweeledige beweging is een waarschijnlijke verklaring voor de grote invloed van het Frans op de Nederlandse taal, maar verklaart wellicht ook de ambivalente houding tegenover het Frans. Het was niet alleen de taal van de buitenlandse heerser, maar ook die van een grote groep landgenoten. Het Frans gaf bovendien een model voor het versterken van het Nederlands. Een echte patriot was dus zeker niet vanzelfsprekend francofoob, maar kon ook heel goed francofiel zijn.

Bibliografie

- Ailes, M. & Putter, A., 'The French of Medieval England', in: V. Rjeoutski, G. Argent en D. Offord (red.), *European Francophonie: The Social, Political and Cultural History of an International Prestige Language*. Bern: Peter Lang, 2014, 51-80.
- Blockmans, W. P., 'De "constitutionele" betekenis van de privilegiën van Maria van Bourgondië (1477)', in: W. P. Blockmans (red.), *Le privilège général et les privilèges régionaux de Marie de Bourgogne pour les Pays-Bas. 1477. Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden*. Kortrijk-Heule: UGA, 1985, 473-494.
- Blockmans, W. P., 'De vorming van een politieke unie (veertiende-zestiende eeuw)', in: J. H. Blom, C. & E. Lamberts (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden*. Vierde editie. Baarn: HB uitgevers, 2006, 46-113.
- Boone, M., 'Langue, pouvoirs et dialogue. Aspects linguistiques de la communication entre les ducs de Bourgogne et leurs sujets flamands (1385-1505)', in: *Revue du Nord* 91 (2009), 9-33.

- Brink, Daniel, 'The Linguistic Theories of Simon Stevin', in: *Journal of Germanic Linguistics* 1 (1989), 133-152.
- Cohen, Paul, 'La Tour de Babel, le sac de Troie et la recherche des origines des langues. Philologie, histoire et illustration des langues vernaculaires en France et en Angleterre aux XVIe-XVIIe siècles', in: *Études Epistémè* 7 (2005), 31-53.
- Coornhert, Dirck Volkertszoon, *Officia Ciceronis, leerende wat yeghelijck in allen staten behoort te doen*. Haarlem: Jan van Zuren, 1561.
- Coornhert, Dirck Volkertszoon, *Boeventucht*, Arie-Jan Gelderblom & Marijke Meijer Drees (ed.). Muiderberg: Coutinho, 1985.
- De Boer, D. E. H., E. H. P. Cordfunke, & H. Sarfatij (ed.), 1299: *Één graaf, drie graafschappen: De vereniging van Holland, Zeeland en Henegouwen*. Hilversum: Verloren, 2000.
- Demets, Lisa, 'French Literature in Mono- and Multilingual Social Contexts. The Production and Reception of French Literary Manuscripts in Thirteenth-Century Flanders', in: *Queeste* 28 (2021), 30-60.
- Dibbets, Geert R.W., 'De *Twe-Spraack* en enkele tijdgenoten', in: *Gramma* 8 (1984), 225-246.
- Dibbets, Geert R.W. (ed.), *Twe-Spraack Vande Nederduitsche Letterkunst (1584)*. Assen: Van Gorcum, 1985.
- Du Mont, P., *L'anatomie du corps politique, compare au corps humain pour cognoistre la source et origine des maladies d'iceluy, qui nous causent pour le iourd'huy tant de troubles parmy la Chrestienté*. Douai: Jean Bogard, 1581.
- Du Mont, P., *Le thresor des faictz et dictz mémorables des hommes saincts et illustres du vieil et nouveau testament pour servir d'exemple & saintement vivre, avec un traicté très excellent du iugement dernier. Recueillys premièrement en six livres latins par Marc Marulus, personnage fort dévot & de grand savoir et depuis mis en françois*. Douai: B. Bellère, 1596.
- Erfurt, Jürgen, 'Ce que francophonie veut dire', in: *Cahiers internationaux de sociolinguistique* 13 (2018), 11-49.
- Farandjis, S., 'Repères dans l'histoire de la francophonie', in: *Hermès* 40 (2004), 49-52.
- Frijhoff, Willem Th.M., 'French Language or French Manners? Belle de Zuylen and the Love-Hate Relationship between the Netherlands and the French-Speaking World', in: S. van Dijk (red.), *Belle de Zuylen/Isabelle de Charrière: Education, Creation, Reception*. Amsterdam: Rodopi, 2006, 237-259.
- Frijhoff, Willem Th.M., *Meertaligheid in de Gouden Eeuw: Een verkenning*. Amsterdam: KNAW Press, 2010.
- Heyns, P., *Cort ondervvijs, Van de acht deelen der Fransoischer talen, tot nut ende voorderinghe der Nederlandscher Jonckheyt*. Zwolle: Zacharias Heyns, 1605.
- Livius, Titus, *Titus Liuius, dat is, de Roemsche historie oft gesten*. Antwerpen: Joannes Grapheus voor Jan Gymnick, 1541.

- Mellema, E.E.L., *Dictionaire ou promptvaire Flameng-Francoys, tres-ample et tres-copieux: de nouveau composé, embelli, augmenté & enrichi d'un nombre presque infini de Vocables, Dictions, Sentences, Proverbes & Phrases tres-vtiles & tres-exquises*. Rotterdam: Jan II van Waesberghe, 1591.
- Prandoni, Marco, 'Vive La France, à Bas La France! Contradictory Attitude Toward the Appropriation of French Cultural Elements in the Second Half of the Sixteenth Century: The Forewords of "Modern" Poetry Collections', in: Bettina Noak (red.), *Wissenstransfer und Auctoritas in der frühneuzeitlichen niederländischsprachigen Literatur*. Göttingen: V&R Unipress, 2014, 179-194.
- Putter, Ad & Keith Busby, 'Introduction: Medieval Francophonia', in: Christopher Kleinhenz & Keith Busby (red.), *Medieval Multilingualism. The Francophone World and Its Neighbours*. Turnhout: Brepols, 2010, 1-13.
- Reclus, Onésime, *France, Algérie et colonies*. Paris: Librairie Hachette, 1886.
- Sauvage, O., 'Les traductions de Paul Du Mont ou les "petits exercices littéraires" d'un Douaisien dévot (1568-1602)', in: *Revue du Nord* 372 (2007), 813-836.
- Schmitt, C., 'Gräkomane Sprachstreitschriften als Quelle für die französische Lexikographie', in: M. Höfler & H. Vernay (red.), *Festschrift Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag, 17 November 1979*. Vol. 2. Tübingen: Niemeyer, 1979.
- Schmitz, S., *La langue de Bruegel: Körper/Bilder als Chiffren kultureller Identität im französischsprachigen Theater der Spanischen Niederlande*. Heidelberg: Winter, 2011.
- Schoenaers, Dirk & Alisa van de Haar. 'Een bouc in walsche, a Book Written in French Francophone Literature in the Low Countries (1200-1600)', in: *Queeste* 28 (2021), 1-29.
- Sleiderink, Remco, 'From Francophile to Francophobe: The Changing Attitude of Medieval Dutch Authors towards French Literature', in: Christopher Kleinhenz & Keith Busby (red.), *Medieval Multilingualism. The Francophone World and Its Neighbours*. Turnhout: Brepols, 2010, 127-143.
- Stein, R., *Magnanimous Dukes and Rising States: The Unification of the Burgundian Netherlands, 1380-1480*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Traisnel, Christophe, 'La francophonie, entre langue partagée et espace de négociation politique', in: *Hermès* 71 (2015), 122-129.
- Twe-spraak vande Nederduitsche Letterkunst, ofte Uant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals*. Leiden: Christophe Plantin, 1584.
- Van Camp, Valeria, *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Henegouwen, Holland en Zeeland: Schriftelijke communicatie tijdens een personele unie, Henegouwen, 1280-1345*. Hilversum: Verloren, 2011.
- Van de Haar, Alisa, *The Golden Mean of Languages: Forging Dutch and French in the Early Modern Low Countries (1540-1620)*. Leiden/Boston: Brill, 2019.

Van den Branden, Lode, *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16e eeuw*. Arnhem: Gijsbers & Van Loon, 1967.

Van den Werve, Jan, *Het Tresoor der Duytsscher talen: Een seer profijtelijck boeck voor alle de ghene: die de Latijnsche sprake ende meer andere niet en connen, ende bysondere die het Recht hanteeren*. Antwerpen: Hans de Laet, 1553.

Van Oostrom, Frits, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. Vijfde druk. Amsterdam: Ooievaar 1996.

Wolton, Dominique, 'Introduction. Aux carrefours de l'Histoire', *Hermès* 40 (2004), 15-17.